

بررسی و تحلیل شکواییه در مثنوی مم و زین

پ.ی.د. جهاد شگری رشید

دانشیار گروه زبان و ادبیات فارسی
دانشگاه صلاح الدین - اربیل
jihad.rashid@su.edu.krd

چکیده

شکواییه از قدیمی‌ترین گونه‌های شعر غنایی است که در ادبیات کردی جایگاه خاص خود را دارد. شعر شکوی با گسترش و استقبال فراگیر و قابل توجهی در ادبیات کردی مواجه شد به نحوی که دیوان‌ها و مجموعه‌های شعری، آکنده از نمونه‌هایی از این گونه‌ی ادبی بود که این خود در واقع، پاسخ مثبتی به رغبت عمومی جامعه به این غرض شعری است. مثنوی "مم و زین" از جمله آثاری است که بیانگر اندیشه و باورهای است که از ساختار سیاسی، اجتماعی، فرهنگی جامعه دوره شاعر تأثیر پذیرفته که می‌توان نمونه‌های بسیاری از انتقادات شعری را که تا اندازه‌ای انعکاس دهنده تصویری روشن و دقیق از شرایط فکری، روحی و فرهنگی جامعه ملت کرد می‌باشد، در این اثر جستجو کرد. این مقاله با روش توصیفی و تحلیلی و مطالعه کتابخانه‌ای به بررسی مقوله شکواییه در مثنوی مم و زین می‌پردازد که احمد خانی تا چه اندازه از شکوه و شکایت بهره برده است و شاعر عامل این همه نارضایتی را چه می‌داند. نتایج حاصل آمده از این پژوهش نشان می‌دهد که احمد خانی سعی داشته است از این رهگذر در قالب شعر شکوی، اهدافی والا را دنبال نماید که همین امر، اهمیت و ارزش آن را بیشتر می‌کند و بسیاری از سنت و باورهای اجتماعی و سیاسی نادرست را به نقد بکشد و این نوع ادبی را متحول سازد.

واژه‌های کلیدی: ادبیات غنایی، شکواییه، احمد خانی، مثنوی مم و زین.

۱- مقدمه

شکواییه^(۱) یکی از گونه‌های شعر غنایی است که «شاعر خویشتن خویش را در آن مجسم می‌کند و ضمن آن به بیان عواطف و احساسات شخصی و تأثرات خود از زندگی و طبیعت می‌پردازد» (رزمجو، ۱۳۷۰، ۶۶) و اما «ادبیات اعتراض، ادبیاتی پویا، آرمان‌گرا و مدافع ارزش‌های والا و راستین انسانی است، ادبیاتی که نابرابری را برنمی‌تابد و هرگز نمی‌تواند از کنار تفاوت‌های ناروا، بی‌تفاوت بگذرد حتی اگر این بی‌تفاوت بودن و برنتابیدن ناروایی‌ها، جز از راه جان فشانی‌ها و از خود گذشتگی‌ها مقدور نباشد» (سلطان فرگی، ۱۳۸۸، ۱۲) و «به آن دسته از سروده‌ها و نوشته‌ها اطلاق می‌شود که به نوعی روح انتقاد یا اعتراض یا مقاومت شاعر و نویسنده را در برابر عوامل تحمیلی اجتماعی و سیاسی و اقتصادی حاکم منعکس کرده است» (پشت دار، ۱۳۸۹، ۱۵۸). شکواییه از کهن‌ترین گونه‌های شعر غنایی است که در ادبیات کردی جایگاه خاص خود را دارد. شعر شکوی با گسترش و استقبال فراگیر و قابل توجهی در ادبیات کردی مواجه شد به نحوی که دیوان‌ها و مجموعه‌های شعری، آکنده از نمونه‌هایی از این گونه‌ی ادبی بود که این خود در واقع، پاسخ مثبتی به رغبت عمومی جامعه به این غرض شعری است. زیرا شکواییه‌های شاعران کرد اغلب، بازگوکننده‌ی احساسات جامعه و تصویری از مشکلات و دغدغه‌های مردم بود و به این خاطر، تنها تقلیدی کورکورانه از شعر قدیم به حساب نمی‌آید، بلکه در ادبیات معاصر نیز بلندگویی برای بیان آتش غم و اندوه درونی مردم و سختی‌های آنان بود. از این رو در ادبیات کردی، کمتر شاعری است که در این عهد از انتقادات برکنار مانده و از اهل زمانه شکایت‌های جانگداز نکرده باشد. این شکایت‌ها همه انعکاسی از افکار عمومی است و در آن‌ها همه خلق از امرا و وزرا و رجال سیاست و دین گرفته تا مردم عادی به باد انتقاد گرفته شده‌اند.

مثنوی "مم و زین" همچون آینه‌ای است که می‌توان در آن بسیاری از سنت‌ها، باورها، خوی و خصلت‌ها و رفتارهای فردی و اجتماعی آن روزگار را برخواند. خانی به‌خوبی توانسته است با بهره‌گیری از مثنوی مم و زین، شناخت دقیق و عمیق زمانه، زبانی غنی و به کارگیری هنرمندانه‌ی ظرافت‌های هنری، به شکواییه‌های

سیاسی، اجتماعی، فلسفی، عرفانی پردازد. وی به سبب موقعیت اجتماعی و همچنین تیزبینی نگاه شاعرانه‌اش، دید متفاوتی به دنیای اطراف و درون خود دارد و به همین علت بیانش نیز متفاوت است. تعارضاتی که احمد خانی میان آرمان شهر خویش و دنیای واقع می‌بیند سبب بیان شکواییه‌ی او شده است. شاعر در این اثر ارزشمند از عالمان به سبب علم بی عمل، از سیاستمداران به دلیل بی کفایتی و دنیاپرستی، از عوام به خاطر جهل و نفاق و از صوفیان و زاهدان به جهت تزویر و ریا انتقاد می‌کند و این نشان از واقعیت اجتماعی عصر اوست و چنان نیست که با کینه-ی شخصی این افراد را مورد طعن و لعن قرار داده باشد، بلکه قراین تاریخی هم تأیید کننده‌ی این ویژگی‌های اجتماعی و سیاسی دوره شاعر است.

۱-۱- طرح بین مسأله

- این پژوهش در پی آن است تا پاسخگوی سؤالات زیر باشد؛
۱. احمد خانی با استفاده از چه شگردهایی به طرح انتقادات اجتماعی-سیاسی خود می‌پردازد؟
 ۲. محورهای شکواییه در مثنوی مم و زین کدامند؟
 ۳. خاستگاه دیدگاه‌های انتقادی خانی چیست؟ و انتقاد سیاسی شاعر در طرح چه مسائلی نمود یافته است؟

۱-۲- هدف، ضرورت و اهمیت پژوهش

شعر شکواییه تاکنون چندان مورد استقبال محققان و پژوهشگران کرد قرار نگرفته است تا از جنبه‌های مختلف زبانی و محتوایی مورد بررسی قرار گیرد، اما از طریق آثار ادبی می‌توان دوره‌ای را که اثر در آن به وجود آمده شناخت زیرا ادبیات و متون ادبی نماینده‌ی فراز و نشیب‌های اجتماعی یک ملت است که «ویژگی‌های هر عصر را به دقت ثبت می‌کند و نمودار بلیغ‌ترین و گویاترین راه و رسم‌هاست» (ولک و وارون، ۱۳۷۳، ۱۱۰). از این رو، «رویدادها و رفتارهای اجتماعی را دانست و سیر

تحول پدیده‌ای اجتماعی را ردیابی کرد» (روح الامینی، ۱۳۷۹، ۱۰). تا آنجا که می‌توان در آینه هنر و ادبیات تصویری را از واقعیات اجتماع روزگار هنرمند باز یافت (ولک و وارن، ۱۳۷۳، ۱۱۱۰ و میرصادقی، ۱۳۷۶، ۹۹) و بدون تردید احمد خانی از جمله شاعرانی است که از تحولات اجتماعی و سیاسی عصر خویش، تأثیر پذیرفته و در اشعارش گوشه‌هایی از اوضاع و احوال دوره‌ی زندگی و درونمایه‌های تربیتی، اخلاقی و اجتماعی را می‌توان به صورت شکواییه در آثار او ردیابی کرد. از این رو، این مقاله قصد دارد مضمون‌های به کار رفته در مثنوی مم و زین را از جنبه‌های شکواییه مورد بررسی قرار دهد تا راهنمایی برای محققان در زمینه‌ی ادب شکواییه باشد.

۳-۱- روش تحقیق

روش پژوهش تحلیل محتواست و واحد تحلیل، بیت‌های مرتبط با انتقادات سیاسی، اجتماعی، عرفانی و ... می‌باشد که دارای مضمونی همراه با شکوی و عتاب است. نگارنده در مرحله اول به مطالعه پرداخته و سپس اشعار شکوایی را از مجموع کامل مثنوی مم و زین فیش برداری کرده است. در پایان مرحله فیش برداری، فیش‌ها بر اساس تقسیم بندی پنج گانه انواع شکواییه دسته بندی شده‌اند. سپس هر دسته را بر اساس موضوع زیر شاخه طبقه‌بندی نموده و سپس به بهره برداری و نگارش آنها پرداخته شده است.

۴-۱- فرضیه‌های پژوهش

۱. احمد خانی تحت تأثیر فضای سیاسی زمانه مثنوی اش را به شیوه‌ای روایت کرده که به چند لایه شدن متن و نهان سازی دیدگاه‌های انتقادی اش از سطح به عمق و از صراحت به ابهام منجر شده است.
۲. شکواییه‌های خانی از نظر بسامد و فرم بیرونی و موضوع قابل بررسی است.
۳. انسان و اجتماع به عنوان دو مؤلفه اساسی در شکواییه‌های او مورد توجه است.

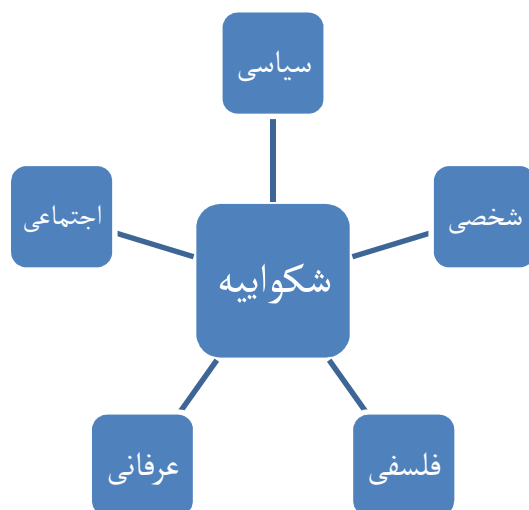
۱-۵- پیشینه پژوهش

اگر چه آثار زیادی درباره اندیشه‌های احمد خانی به رشته تحریر در آمده، اما درباره اندیشه‌ای انتقادی او در اثر گرانقدرش مم و زین، تاکنون پژوهشی همه جانبه و منطبق با اهداف این مقاله در بررسی همه ابعاد انتقادی شاعر اعم از اجتماعی، سیاسی، عرفانی و شخصی صورت نگرفته است.

۲- بحث و بررسی

۲-۱- شکواییه

شکواییه در لغت «به معنای گله و شکایت است. گله و گله‌مندی، نالیدن و زاریدن» (دهخدا، ۱۳۷۲، ذیل «شکوی») و در اصطلاح «به معنای اظهار شکوه و شکایت از درد و رنج» (انوری، ۱۳۸۱، ذیل بث الشکوی) و به «اشعاری اطلاق می‌شود که شاعر در قبال ناملازمات و محرومیت‌های وارده بسراید و حکایت از رنج و اندوه و یأس و ناکامی و تیره‌روزی و بدبختی گوینده آن کند» (مؤتمن، ۱۳۶۴، ۲۸۸) به بیانی ساده‌تر «هر شعری که محتوی آن برآمده از دردهای درونی و اسرار شاعر و هدف از آن عقده‌گشایی و یا خبرکردن از حال شخص باشد» (رزمجو، ۱۳۷۰، ۱۰۹). با این وجود می‌توان گفت که شکواییه در واقع نوعی پرده‌برداری از رنج‌ها و آلام درونی است که شاعر را می‌آزارد. اغلب شاعران کرد وجود خویش را مورد خدشه‌ی اجتماع، سیاست، روزگار و فلک و حتی معشوق خود قرار داده‌اند و با زبان شکوایی شرح حال خویش را بیان کرده‌اند که در واقع تعارضاتی که شاعران میان آرمانشهر خویش و دنیای واقع داشته‌اند سبب بیان شکواییه‌ی آنان شده است تا آنجا که آثار جاودانه‌ای در بیان شکایات خلق کرده‌اند که بررسی آنها در ادب کردی ضرورت خاصی دارد. شکواییه‌ها را با توجه به تنوع موضوعی آنها می‌توان «به پنج دسته کلی تقسیم کرد که عبارتند از فلسفی، عرفانی، اجتماعی، سیاسی و شخصی. هرچند اغلب آمیزه‌ای از این نوع را در شکواییه‌ای واحد نیز می‌توان یافت» (سرامی، ۱۳۸۹، ۴۹۲).

حال به مهم‌ترین نمودهای شعر اعتراضی در مثنوی مم و زین همراه با تحلیل نمونه‌های شعری بیان می‌گردد.

۲-۲- بررسی انواع شکواییه در مثنوی مم و زین

احمد خانی از جمله شاعرانی است که غم و اندوه از جانمایه‌های اشعار اوست که شکوه و شکایت در شعر او نمود خاصی یافته است. عوامل متعددی همچون عوامل سیاسی، فرهنگی، اجتماعی به خصوص استعمارگری عثمانی‌ها در روح و جان شاعر تأثیر بسزایی داشته و او را برانگیخت تا درباره‌ی موضوعاتی چون بی‌عدالتی ستمگران، استعمارگری؛ استبداد و خودکامگی، نکوهش چرخ، ستم حاکمان ظالم، ریاکاری زهد فروشان و.. شکوه‌سرایی کند و اندوه دل خود را از جور زمانه و اهل روزگار خویش در شعر جلوه‌گر سازد. شکواییه‌های احمد خانی که برخاسته از جوهره‌ی تعهدات او در جهت گسترش فضایل اخلاقی و بهبود اوضاع سیاسی و اجتماعی ملت مظلوم کرد است، به لحاظ درون‌مایه دارای ابعادی است که بدان اشاره می‌شود:

۲-۲-۱- شکواییه‌های سیاسی

شکواییه‌ی سیاسی یکی از انواع شکواییه‌هایی است که در آن شاعران از حاکمان وقت، مدیران سیاسی جامعه و فضای بسته‌ی آن شکایت می‌کنند و

درونمایه اصلی نوع اشعار شکواییه « شعر نگرانی و دلهره و شکواست در سوگ آزادی » (رستگار فسایی، ۱۳۷۲، ۲۶۹). محرك اساسی که احمد خانی را به سوی شعر شکواییه‌های سیاسی سوق می‌داد، بلاها و مشکلات فراوان این دوره بود. از همین رو، واقعیت دردناکی که مردم در آن به سر می‌بردند، خانی را وادار می‌نمود تا به خواسته‌ها و ضرورت‌های عصر لیبیک گوید و شعر خود را آئینه‌ی تمام‌نمای این خواسته‌ها قرار دهد. از این منظر، شعر شکوه و عتاب بازتابی روشن از حیات رنج‌آور و مشقت‌باری است که آحاد مردم در آن قرار دارند. خانی نارضایتی سیاسی موجود در جامعه را به زیبایی در شکوه‌های خویش به تصویر می‌کشد که به آن بسنده می‌کنیم:

۲-۱-۱-۱-۱-۱-۱ استعمار

احمد خانی در دورانی می‌زیسته که بر اساس کشورهای مستعمر (استعمارگر) سایه شوم خود را بر روح ملت مظلوم کرد انداخته بود. کردستان در دوران خانی به صورت سرزمینی مستعمره درآمده بود و این موضوع را کاملاً در شعر او می‌توان جستجو کرد که با زبان شکوی چنین ابراز می‌کند:

ئه‌ف قولزومی روم و به حرئ تاجیک هندی کو بکه‌ن خروج و ته‌حریک
کورمانج دبن ب خون موله‌ططه‌خ وان ژیک فه دکن میثالی به‌رزخ

(م، ۲۰۰۸، ۴۴)

این قلمزم روم و بحر تاجیک از بس که کنند خروج و تحریک
کرم‌انج شود به خون شناور چون سرخ گلان باغ پر پر

(م، ۲۰۱۲، ۲۹)

البته این نشان از واقعیت‌های سیاسی و اجتماعی عصر اوست و چنان نیست که خانی با کینه‌ی شخصی این ملت‌ها را مورد طعن و لعن قرار داده باشد، بلکه قراین تاریخی هم تأیید‌کننده‌ی این ویژگی‌های سیاسی است و شعر شکوی به مثابه‌ی سندی تاریخی است که از فساد و ستمی که جامعه و ملت مظلوم کرد با آن مواجه بودند، پرده بر می‌داشت. همانگونه که احمد خانی در مثنوی مم و زین ابیاتی

مستقل را به شکوی و عتاب اختصاص می‌داد چنانچه به صراحت ابراز می‌دارد که
منشا این همه ظلم و بی‌عدالتی در زمان ما چیست؟

نه ز مامه د حکمه تا خودی‌دا کورمانج د ده‌وله تا دنی‌دا

ثایا ب چ وه جهی مانه مه حرروم بیلجومه ژ بو چ بوونه مه حکوم

(م، ۲۰۰۸، ۴۴)

من مانده به حکمت خداوند کرمانج در این جهان آزمند

آیاز چه روی مانده محروم بالجمله چراست مات و محکوم؟

(م، ۲۰۱۲، ۲۹)

همین محیط بسته سیاسی و فرهنگی شاعر از یک سو، و ویژگی‌های خاص روانی و شخصیت درونگرا، آرام و انزواطلب خانی از سوی دیگر، وی را برآن داشت تا اندیشه‌ها و افکار سیاسی و اجتماعی مورد نظر را به گونه‌ای غیر مستقیم به مخاطب منتقل نماید. وی با ایجاد شیوه‌ی هنری خاص خویش، آزادی خود را حفظ کرده و با تکیه بر ذهن خلاق خویش با محدودیت‌های موجود به مبارزه پرداخت.

۲-۲-۱-۲- استبداد

استبداد و خودکامگی یکی دیگر از مسائل و موضوعات سیاسی عصر خانی است که وی این مسئله را به خوبی در شعر خود تبیین نموده و سعی بر آن داشته است تا بی پروا درد و رنج‌های ملت ستم‌دیده‌اش را با کلامی گیرا به گوش جهانیان برساند و در خصوص خودکامگی و دیکتاتوری رژیم حاکم چنین ابراز نماید:

ئه ف روم و عه‌جهم ب وان‌ه‌صارن کورمانج همه‌می ل چار‌که‌نارن

(م، ۲۰۰۸، ۴۴)

این روم و عجم به آن حصارند کرمانج همه به چار کنارند

(م، ۲۰۱۲، ۲۹)

شرایط ناگوار زندگی، زائیده‌ی ظلم و ستم ممالک و کارگزاران آن‌ها از سویی، و حوادث طبیعی از سوی دیگر بود، شاعر را واداشت تا حاکمان را مورد حمله‌ی تیرهای شکوی و گلایه‌ی خود قرار دهد و روزگار را نیز که مردم را دچار

بسیاری از بلاهای طبیعی کرده است، مورد سرزنش و عتاب نماید. در هر صورت « غم غربت خانی، غم میهن است، غمی جانکاه از اوضاع آشفته‌ی میهن است که با شیفتگی به موطن و پیشینه‌ی آن و با رهایی از قید و بندها است و افسوس خویش را بر وطن زیبایش که از دست رفته و جولانگاه لشکرهای پی در پی دشمنان شده و باعث متلاشی شدن آن شده است، چنین اظهار بیان می‌نماید» (شکری، ۲۰۲۰، ۲۱):

بفکر ژعه‌ره‌ب‌حه‌تا‌قه‌گورجان کورمانجییه‌بویه، شوبه‌ی بورجان
ئه‌ف‌روم و عه‌جه‌م‌ب‌وان‌حه‌صارن کورمانج‌ه‌می‌ل‌چار‌که‌نارن

(م، ۲۰۰۸، ۴۴)

بین عرب و زمین گرجی کرم‌انج‌شده‌شبه‌برجی
این روم و عجم به آن حصارند کرم‌انج‌همه‌به‌چار‌کنارند

(م، ۲۰۱۲، ۲۹)

چنانچه مشاهده می‌شود، خانی مضمون شعری خود را تا اندازه‌ای به مسایل مردم معطوف ساخته است چنانچه جهان بینی او با هاله‌ای از سیاست آمیخته شده است و گاهی در اوضاع سیاسی پرشکوه و اعتراض خویش غرق می‌شود.

۲-۲-۱-۳- فساد زمامداران

خانی از اوضاع و احوالی که بر جامعه‌ی او حاکم است، بسیار دردمند است. توجه سران حکومتی، دولتمردان و ثروتمندان به مادیات و طمع در مال اندوزی را یکی از لغزش‌ها و تهدیدات از منظر وجدانی بیدار برمی‌شمارد:

خاصما دق‌ی‌عه‌صریدا‌کوهه‌میان مه‌عشوق و حه‌بیه‌بؤمه‌ه‌میان
یه‌عنی‌ژ‌طه‌مه‌ع‌درا‌ف‌و‌دینار هه‌ریه‌ک‌ژ‌مه‌را‌وه‌بوونه‌دلدار

(م، ۲۰۰۸، ۴۷)

خاصه‌که‌به‌این‌زمان‌و‌دوران معشوق و حبیب‌گشته‌همیان
یعنی‌ز‌طمع‌فلوس‌و‌دینار هر‌یک‌شده‌ما‌را‌همچو‌دلدار

(م، ۲۰۱۲، ۳۲)

در حقیقت احمد خانی سعی دارد «برای التیام زخم درون جامعه‌اش اشعاری بسراید تا مردم خفته و غفلت زده خویش را بیدار سازد. یکی از واقعیت‌های که از نظر خانی پنهان نمانده است و بدان توجه داشته است؛ وجود جو خفقان و اختناق شدید بر مردمان عصرش و هم چنین ظلم و ستم بیگانگان بر ملت ستمدیده ملت کرد می‌باشد و تا حد از بین رفتن سرزمین اجدادی و باعث متلاشی شدن آن می‌شود» (شکری، ۲۰۲۰، ۲۳) و با این وجود می‌توان در نظر داشت که «هدف نهایی مثنوی مم و زین، نه فقط حفظ هنری، بلکه ایجاد انگیزه برای شکست دادن دولت‌های اشغالگر بوده که وجودشان تهدیدی برای امنیت، آزادی است. در این راستاست که احمد خانی، نیازمند افشاگری و تلاش در جهت آگاهی بخشی است. از این روی به افشای پلیدی و نقش مخرب دشمن و مدعیان می‌پردازد؛ چهره‌های منفور از دشمنان نشان می‌دهد و هرگونه ترس، تهدید، اضطراب و انفعال را نکوهش می‌کند» (همان، ۲۴).

۲-۲-۱-۴- عدم اتحاد و یکپارچگی

از اصول اساسی برای ایجاد تحول در جامعه، اعتقاد به وحدت ملی است. اتحاد و یکپارچگی، رمز موفقیت و غلبه مردم بر زورگویان و سلطه طلبان ستمگر است. در مقابل، تفرقه، عامل فروپاشی یک جامعه و سقوط و عقب ماندگی آن و آفتی است که چون خوره، پیکره جامعه را می‌خورد و آن را می‌پوساند (شکورزاده بلوری، ۱۳۸۰، ۸۴۲) دعوت به اتحاد و مبارزه با تفرقه در مثنوی مم و زین از مباحث مهمی است که از اندیشه خانی خالی نموده است. در حقیقت احمد خانی مثنوی مم و زین را با گونه ای تعهد اجتماعی و نگرش اعتقادی درآمیخت که خاستگاه آن به طور توأمان، باورهای دینی و ملی، آگاهی‌های تاریخی و حساسیت‌های سیاسی و اجتماعی بود. این اشعار، ساختاری هدفمند و عمدتاً مبتنی بر الزام‌های تاریخی و سیاسی دارند؛ در حقیقت، واکنشی عاطفی و شاعرانه در برابر حوادث و واقعیات بیرونی هستند که در کنار خاصیت ادبی، نمادین و زیباشناختی، ماهیت تبلیغی، تهییجی و بیدارگونه یافته اند. وی سعی می‌کند که ملت کرد را به اتحاد در برابر

مبارزان فرا خواند و مردم را دعوت به همبستگی نماید. تا آنجا که رمز موفقیت یک امت را تنها در اتحاد آنها برمی شمارد. خانی با سرودن مثنوی «مم و زین» و با تصویرگری فردایی روشن، آرامش، صلح و آبادی امیدی را در دل مبارزان (روم و عجب و عجم) زنده نگه می‌دارد تا از جان خویش بگذرند تا آینده ای بهتر را رقم بزنند. وی می‌کوشد تا روحیه امید به آینده‌ی روشن را در ملت خود که رنج کشیده و مظلوم اند، زنده نگه دارد و به این منظور، همگان را به جدیت، تلاش و مبارزه برای یوغ بیگانه دعوت می‌کند تا سایر ملل‌ها را که سایه شوم و نحس خود را بر این ملت مظلوم گسترانیده بودند، در مقابل ملت کرد زانوی غلامی خم کنند (شکری، ۱۲، ۲۰۲۰).

فیکرا بکرا مه ٲینقیاده ک	گر دی هه بووا حه ٲیتیحاده ک
هه میان ژ مه را دکر غولامی	روم و عه ره ب و عه جه م ته مامی
ته حصیل دکر مه عیلم و حکمه ت	ته کمیل دکر مه دین و ده وله ت
مومتاز دبوون خودان که مالات	ته مییز دبوون ژ هه ف مه قالات

(م، ۲۰۰۸، ۴۵)

ما راهمه بود انقیادی	گر بود ما را خود اتحادی
میکرد به ما خود اقتدایی	روم و عرب و عجم سه تایی
ممتاز می شد دگر کمالات	تمییز می شد ز هم مقالات
تحصیل می گش،،،، ت علم و حکمت	کامل می شدیم به دین و دولت

(م، ۲۰۰۸، ۳۰)

خانی به عنوان شاعری عاقبت نگر و متعهد برای معضلات جامعه خویش، یک راهکار ارائه می‌دهد که کلید همه مشکلات است. «اتحاد و همبستگی» راه توصیه شده او است. زیرا بر این باور است که در نتیجه اتحاد و همبستگی؛

نه دبوونه خرابه یی د ده ست بوم	غالب نه دبوول سه نه نه ف روم
مه غلووب و مو طبعی تورک و تاجیک	مه حکومئ عه لیه و سه عالیک

(م، ۲۰۰۸، ۴۳)

غالب نمی گشت به جنگ ما روم لانه نمی کرد به خانه ها بوم
محکوم علیه شدیم و تاریک مغلوب و مطیع ترک و تاجیک
(م، ۲۰۱۲، ۲۸)

فحوای این ابیات بیانگر آن است که احمدخانی، آن ها را برای نظام بخشیدن به جریان حرکتی جمعی یا در جهت ایجاد تغییر و تحولی سیاسی و اجتماعی سروده است. «در این دست از سروده ها، شاعران از نابرابری های اجتماعی، نادانی، فساد اخلاقی عوام و ناملایماتی از این قبیل شکایت دارند» (سرامی، ۱۳۸۹، ۴۹۲). البته در ادبیات کردی اغلب شاعران به نابرابری های اجتماعی و ناهماهنگی های زندگی با نگاهی ژرف نگریسته و به آن ها واکنش اعتراضی نشان داده اند.

۲-۲-۲- شکواییه های اجتماعی

جوهره ی این شکواییه ها بیان ناهماهنگی و جامعه ی آرمانی شاعر با جامعه ای است که خود در آن به ناکامی زندگی می کند. دیوان کمتر شاعر کرد از این گونه شکواییه ها خالی است. شاعر در این گونه اشعار از مردم زمانه، مردم شهر و دیار خود، اوضاع پریشان جامعه و هرگونه نابسامانی که در جامعه می بیند به شکوه و شکایت می پردازد. شعر اجتماعی، شعری است که «درباره ی مردم، از زبان مردم، برای مردم، و ویژگی های جامعه سروده می شود، شعری برای اجتماع است و این سروده ها را در چهار حوزه می توان تحلیل کرد: نکوهش و سرزنش زشتی ها و ناروایی های اجتماعی، ستایش ارزش ها و رفتارهای بزرگ منصفانه مردمی، مبارزه با زشتی و زشت کاران، همدردی با مردم در غم ها، حادثه ها و اوضاع اجتماعی» (درگاهی، ۱۳۸۹، ۴۱). احمد خانی در طرح واقعیت های اجتماعی، رویکردی منطقی داشته تا آنجا که سبب آفرینش گونه ای از ادبیات در اثر گرانسنگ او شده است که بیانگر اعتراض، انتقاد و فریاد خاموش او در برابر درد و رنج مردم و کاستی های جامعه ی او شده است^(۲) که به مهم ترین این نوع از شکواییه ها بسنده می کنیم:

۲-۲-۱- شکوه از ظلم و ستم

ظلم و ستم بر ملت مظلوم کرد، چون محرکی، ذوق و قریحه احمد خانی را جریحه دار نموده تا از بدبخت‌ترین و مظلوم‌ترین انسانها از جمله کردان طرفداری نماید. احمد خانی شعر خود را به عشق و علاقه به سرزمین مادری می‌آراید؛ وی به دلیل رشد حرکت‌های استقلال طلبانه از دولت‌های امپراطوری عثمانی و با دولت-های استعمارگر منطقه‌ای، شعر وطنی و دفاع از وطن را در خود جای داده است و بدان توجه نموده است و از دخالت بیگانگان در امور کردستان و تقسیم گستاخانه‌ی منافع آن بین اجانب، دلی پر خون و روحی نگران و آشفته دارد و از استقلال ملی کردها حمایت و طرفداری می‌کند.

هەر دوو طهره‌فان قه‌بیلی کورمانج بۆ تیری قه‌زا کرینه ئامانج
گۆیا کول سهر حه‌دان کلیدن هەر طایفه سه‌دده‌کن سه‌دیدن

(م، ۲۰۰۸، ۴۴)

از هر دو طرف قبیل کرمانج تیر قضا را شدند آمانج
گویا که به سرحدان کلیدند هر طائفه یک سد سدیدند

(م، ۲۰۱۲، ۲۹)

احمد خانی به علت زندگی در جامعه‌ی آلوده به ستم، شعار عدالت و مبارزه با ظلم را برافراشته و این خصلت انسانی را تبلیغ می‌کند و از نظر او ملت با ضعف، تسلیم و از دست دادن اراده و کرامت خویش، مسؤول فرار از مواجهه با دشمنان و زمینه‌ساز سلطه‌ی آنان است. احمد خانی از اینکه همه حاکمان و سیاست‌مداران بواسطه‌ی مردم بدان درجه رسیده‌اند، چنین ابراز بیان دارد:

ئه و چه‌نده مه دانه وان سیاست هه‌تتا وه‌کو بوون خودان ریاسه‌ت

(م، ۲۰۰۸، ۲۳۷)

هر چند ما بدادیم بدانان سیاست تا که شدند صاحب ریاست

(م، ۲۰۰۸، ۳۰۲)

اما در نهایت وفادار نبودن حاکم به عهد و پیمان خود می‌تواند پیامدهای بدی را به دنبال داشته باشد. به این دلیل که تزویر و ریاکاری در سیاست، روابط سیاسی

را غیر امن و پایه‌ی اعتمادهای سیاسی را سست می‌سازد و به صمیمیت و صفای مابین افراد لطمه وارد می‌سازد تا آنجا که اعتماد و اطمینان خود را از بین می‌برد، و سپس همین برگزیدگان از جانب مردم به هر کار نامشروع و ناپسند قانع می‌شوند:

نه و چه‌نده دکیشن نه و سیاست راجینه ب مه‌رته با نه جاسه‌ت

(م، ۲۰۰۸، ۲۴۵)

از فرط شکنجه و سیاست راضی بشوند با نجاست

(م، ۲۰۱۲، ۳۱۱)

با این وجود بررسی این نوع شکواییه در مثنوی مم و زین، فارغ از قیود شعری و اجتماعی، نشان دهنده دقت نظر این شاعر در موضوعات اجتماعی است که از این منظر هم می‌توان شعر او را ابزاری برای بیان مسائل اجتماعی دانست.

۲-۲-۲-۲- شکوه از بی‌عدالتی و بیداد اجتماعی

اساسی‌ترین رمز سلامت و بقای يك نظام به اجرای عدالت در آن جامعه است، و هر قدر که عدالت کم رنگ و مورد بی‌توجهی باشد، حکومت و حاکمان نیز در نظر مردم کم رنگ و کم علاقه خواهند شد. احمدخانی، عدالت را رکن اساسی و برترین معیار در عرصه‌ی سیاست و حکومت قلمداد می‌کند و مبنای همه-ی حرکت‌های صحیح می‌داند. از این رو، در روایت مم و زین، "زین" برادرش را برای تلاش جهت استقرار عدل و عدالت چنین توصیه می‌کند:

هندی د حوکوموتی خوبور دی هندی وه کو گرنییان نو به‌ردی
عه‌دلا کو ژ بو خودی تو خاص کی مه‌ظلووم ژ ظالمان خولاص کی

(م، ۲۰۰۸، ۲۱۱-۲۱۲)

هر روزه روا نما عدالت از جامعه طرد کن جهالت
تو دادگری به دل عیان کن مظلوم رها ز ظالمان کن

(م، ۲۰۱۲، ۲۳۱)

از این رو، خانی عدالت را از با ارزش‌ترین معیارهای زندگی اجتماعی به حساب می‌آورد. خانی به زیبایی هر چه تمام تر دردهای اجتماعی را می‌سراید و از بی-عدالتی و بیداد اجتماعی شکوه دارد. مثنوی مم و زین، در ضمن متون روایی خود،

بسیاری از دستاوردهای مردمی را آورده است که بیانگر روح اجتماعی سرشار از حوادث است. وی با سرودن این سروده توانست به مثابه‌ی انعکاسی از واقعیات جامعه در حل مسائل و حتی بحران‌های اجتماعی بهره برد:

شهرحاه می‌دل بکم فسانه زینی و مه می بکم به‌هانه

(م، ۲۰۰۸، ۵۲)

شرح غم دل کنم فسانه زین و مم خود کنم بهانه

(م، ۲۰۱۲، ۴۲)

حس غربت در وطن، به علت فشار و خفقان و بیدادهای اجتماعی، به احمد خانی روی آورده است و از این وضعیت اجتماعی تحمل ناپذیر شکوه دارد و شاعر با طعنه ظریفی گمراهی و جهالت پادشاه را عامل انحطاط و فساد اجتماعی ذکر می‌کند. از اینرو، این امر باعث شده است تا احمد خانی با حسرت چنین آرزو کند که:

رابت ژ مه ژی جیهان په‌ناهه ک په‌یدا بیستن مه پادشاهه ک

شیری هونه‌را مه بیته داین قه‌دری قه‌له‌ما مه بیته زاین

(م، ۲۰۰۸، ۴۲)

پیدا بشود جهان پناهی برما بکنند او پادشاهی

باغی ز هنر بگل نشاند قدر قلم مرا بدانند

(م، ۲۰۱۲، ۲۸)

وی به عنوان شاعری متعهد، به واسطه‌ی رسالت و مسئولیتی که بر دوش خود احساس می‌کند، نسبت به نابهنجاری‌های گوناگون که به ویژه در ساختار اجتماعی و سیاسی می‌بیند، واکنش نشان می‌دهد. از طرفی هم نسبت به وضع جامعه کنونی عصر خویش چنین ابراز گلایه و اعتراض می‌کند که:

خیزان و گه‌دا، وه‌بوونه مونیم موفیس بویه ژن په‌رست و موغلیم

(م، ۲۰۰۸، ۱۱۲)

درویش و گدا گشته منعم مفلس شده زن پرست و مغلم

(م، ۲۰۱۲، ۱۱۱)

۲-۲-۳- شکوه از راکد بودن بازار شعر

تصویری که احمد خانی از جامعه‌ی زمان خود ارائه می‌دهد نشان دهنده‌ی ارزش‌های اجتماعی است. جامعه‌ای که خانی در آن زندگی می‌کند در اثر رذایل اخلاقی و بدل شدن ارزش‌ها به ضد ارزش و رواج یافتن ضد ارزش‌ها، بی‌روح و ملال آور شده است. خانی متوجه شده بود که جهل و سهل‌انگاری و سستی به عنوان عواملی بازدارنده بر تفکر و عمل مردم سایه انداخته است. لذا زبان به شکایت گشوده و یأس خود را از ناآگاهی و بی‌توجهی مردم نسبت به مصالحشان چنین ابراز می‌کند:

عیلم و هونه‌ر و که‌مال و ئیدعان شیعر و غه‌زهل و کیتاب و دیوان
.. که‌س ناکه‌ته مه‌یته‌ریّ خوه جامی راناگرتن که‌سه‌ک نیظامی

(م، ۲۰۰۸، ۴۷)

علم و هنر و کمال و ایمان شعر و غزل و کتاب و دیوان
کس جامی به نوکری نخواند کس قدر نظامی رانداوند

(م، ۲۰۱۲، ۳۲)

البته بازار شعر و ادب در عصر خانی، راکد و کساد بود و شعر، همچون کالایی بود که مورد استقبال قرار نمی‌گرفت. به همین خاطر، شعر دچار افول گردید و جایگاه پیشین خود را از دست داد. ناآگاهی افراد جامعه از مسائل اجتماعی و وظایف مربوطه و غفلت از رویدادهایی که خواسته و ناخواسته در جامعه رخ می‌داد، احمد خانی را به درد می‌آورد و همین عامل، او را به سرودن اشعاری با رویکرد انتقاد اجتماعی سوق می‌داد و از وجود جهل و جاهلان در جامعه، انتقاد و گاه با تعبیر تند در قالب آرایه‌های ادبی، ضمن غنا بخشی به گفتار خود، به توجیه مخاطب و تأثیر گذاری در روح و روان آنها پرداخته و تلاش خود را در زودودن جهل و تشویق به علم آموزی به کار می‌برد.

گهر عیلمی ته‌مام بدی ب پۆله‌ک بفروشی تو حیکمه‌تی ب صۆله‌ک

(م، ۲۰۰۸، ۴۷)

علم و ادب و کمال و آرا یک پول سیاه نیرزد اینجا
(م، ۲۰۱۲، ۳۳)

شایان عنایت است که «تحوّلات زندگی جمعی و پیدایش احتیاجات و مشکلات تازه تجدیدنظر در میراث تمدنی را ایجاب می‌کند. علاوه بر این حیات جمعی وقتی ادامه پیدا می‌کند که فرهنگ گسترش یابد و آنچه را برای برخورد با شرایط تازه مورد نیاز است به وجود آورد (شریعتمداری، ۱۳۸۴، ۹۷). اما «خانی بر این باور است که این امید و انگیزه همچو آرمانی، زمانی به تحقق می‌پیوندد که دولتی با وجود پادشاه و سروری در زیر سایه شمشیر و قلم پیدا شود که اشاره به وجود چنین سروری می‌تواند باعث ایجاد روحیه و نشاط معنوی نزد مردم شود» (شکری، ۲۰۲۰، ۱۳).

رابت ژ مه ژی جیهان په ناهه ک په یدا بیتن مه پادشاهه ک
شیرئ هونه‌را مه بیته دانین قه‌درئ قه‌له‌ما مه بیته زانین
ده‌ردئ مه بیترین عیلاجی عیلمی مه بیتن ره‌واجی
(م، ۲۰۰۸، ۴۲)

پیدا بشود جهان پناهی برما بکنند او پادشاهی
باغی ز هنر بگل نشانند قدر قلم مرا بدانند
درد دل ما رسد به درمان هم دانش ما رسد به کیوان
(م، ۲۰۱۲، ۲۸)

۳-۲-۲- شکواییه شخصی

این عنوان از شکواییه اگر چه در میان شاعران عمومیت دارند اما در مثنوی مم و زین دیده نمی‌شود. شاعر در این اشعار از ضعف جسمانی و پریشان حال، بیماری، پیری، خواری و بی‌کسی، تنهایی و بی‌همدمی از ممدوح و معشوق شکوه سر می‌دهد. احمد خانی در میان اشعار شکوایی خود هیچ شکواییه شخصی ندارد. اوضاع سیاسی و اجتماعی آن هم برای کسی چون احمد خانی که خود در بطن

تنش‌ها و دگرگونی‌های سیاسی بوده است مجالی برای شکواییه‌های شخصی نگذاشته است.

۲-۲-۴- شکواییه فلسفی

در این نوع شکواییه، معمولاً شاعر به دستگاه آفرینش، نحوه‌ی خلقت خویش، نابرابری‌های بخت و اقبال انسان‌ها، ناپیدایی غایت امور، مرگ، قضا و قدر و همه آنچه برای بشر گنگ و ملموس است شکوه می‌کند و شاعر به موضوعاتی از این قبیل اعتراضاتی دارد که به صورت شکواییه مطرح می‌کند. البته ناگفته نماند که احمدخانی بیشتر شکایات خود را متوجه مسایل سیاسی و اجتماعی می‌کند. او پیش از آنکه افلاک و ستارگان را مایه رنج و درد ملت کرد بداند، آدمی و ستم و ظلمشان نسبت به یکدیگر را عامل مشکلات می‌داند. با این حال چند مورد شکواییه فلسفی هم در مثنوی مم و زین به چشم می‌خورد که بیشتر از یأس فلسفی او در جامعه واپس‌گرای کردستان نشأت گرفته‌اند.

۲-۲-۴-۱- شکایت از قضا و قدر

احمد خانی در شکوه‌های فلسفی خود از نگاه سیاسی و اجتماعی بهره می‌جوید و منشأ اصلی شکوه‌های فلسفی او هم ناکامی‌های اجتماعی و سیاسی است. احمد خانی روزگار را سوژه‌ی خود برای عتاب و شکوی قرار می‌دهد و به خاطر محنت‌ها و مشکلاتی که از طرف روزگار به او رسیده، زمانه را مورد سرزنش قرار می‌دهد. خانی از روزگار مأیوس گردیده و این بار شکوه بر قضای محتوم الهی می‌برد که منشأ این همه ظلم و بی‌عدالتی در زمان او چه بوده است؟

نه ز مامه د حیکمه تا خود پیدا کورمانج د دهوله تا دنیا

نایاب چ وه جهی مانه مه حرووم بیلجومه ژ بوچ بوونه مه حکووم

(م، ۲۰۰۸، ۴۴)

من مانده به حکمت خداوند کرمانج در این جهان آزمند

آیا ز چه روی مانده محرووم بالجمله چراست مات و محکوم؟

(م، ۲۰۱۲، ۲۹)

۲-۴-۲-۲- شکایت از بی اعتباری جهان

بی اعتمادی به جهان و نوعی ناپایداری و پوچ گرایي که از جامعه واپس گرای احمدخانی نشأت می‌گیرد در شعرهای فلسفی خانی به عنوان مضمونی فلسفی که محصول نگاهی عرفانی است شکل می‌گیرد. شکوه خانی از دنیا و ابتلای به آن است، دنیا در شعر خانی چون زندان است که انسان مؤمن به آن مبتلا می‌گردد. و این جهان را برای کافران بسان بهشتی می‌داند:

دونیال مه گهرچی بوویه زیندان ئیرووه تهنئی نه زم موسلمان
دونیا کو بهشتی کافرانه مه ئوایی به لایی موئمینانه

(م، ۲۰۰۸، ۱۸۲)

دنیا شده بهر من چو زندان شایی شده ام تاکنون مسلمان
دنیا چو بهشت کافران است مأوای بلای مؤمنان است...

(م، ۲۰۱۲، ۲۲۰)

۲-۴-۲-۳- شکایت از بخت و اقبال و روزگار

شکوه و اعتراض نسبت به روزگار، صریحی یا کنایی در اشعار خانی خود را نشان می‌دهد. پرسش زیر برخاسته از روح فلسفی وی و شکایت و اعتراضی است که به اوضاع اجتماعی خود و نظام آفرینش دارد. از جمله چیزهایی که احمد خانی از آن می‌نالند و نسبت بدان از روزگار، شکوه دارد آمدن بی اختیار وی به وجود و در پی آن، رنج‌هایی است که از این وجود نصیب وی شده است. وی از این اوضاع شکوه سر می‌دهد:

دا که شف بیت ل بهر مه نه حوال کانئی دبتن مویه سسه ر ئیقبال
ئی دبار مه وا گه ها که مالی ئایا بویه قابلئی زه والی
قه ط مومکینه نه ف ژچه رخی له وله ب طالع ببتن ژ بو مه که و که ب

(م، ۲۰۰۸، ۴۲)

تا کشف شود تمام احوال آیا بشود میسر اقبال؟
بدبختی ما رسد به پایان خوشبختی ما شود نمایان؟

آیا بشود ستاره بخت ظاهر بر ما ز گردش تخت

(م، ۲۰۱۲، ۲۸)

در حقیقت ناکامی و رنج‌ها عواطف درونی خانی را تحت تأثیر قرار می‌دهد و او را به شکوه و شکایت وامی‌دارد. شکواییه‌های خانی اغلب نوعی پرده برداری از رنج‌ها و آلام درونی است که شاعر را می‌آزارد. از سوی دیگر؛ خانی با آن دید تیره و تاریک نسبت به زندگی وقتی دست خود را از تأثیرگذاری بر شرایط کوتاه می‌بیند، راهی جز آنکه به بخت خود بنالد، ندارد:

به ختی مه ژ بو مه را بیت یار جاره ک بیتن ژ خواب هوشیار

(م، ۲۰۰۸، ۴۲)

این طالع ما شود دمی یار یکباره شود ز خواب بیدار

(م، ۲۰۱۰، ۲۸)

۵-۲-۲- شکواییه عرفانی

شکایت از دوری از مبدا و اصل و گرفتار شدن در عالم مادیات یکی از شکوه‌های عرفانی است که احمدخانی به آن اشاره کرده است. شکواییه‌های عرفانی همراه با تسلیم در برابر نابرابری‌های درونی انسان‌ها و بی‌قراری برای رسیدن به اصل بیان می‌گردد. البته به تعبیر عرفانی «در این مرتبه سالک به یگانگی مطلق می‌رسد و به دوئی التفاتی نمی‌کند، و بیننده و بینش همه یکی می‌شود. اینجا مرتبه - ای است که «منی» یا «انانیت» از میان رخت برخاسته است.» (پورجوادی، ۱۳۸۰، ۲۳۸)

این نوع شکواییه را می‌توان با تأمل در جریان روایت مم و زین به خوبی درک کرد چنانچه شکایت از دوری از مبدا و اصل و گرفتار شدن در عالم مادیات یکی از شکوه‌های عرفانی است که احمدخانی به آن اشاره کرده است. «عشق عرفانی «مم» که حاصل سیر جان و روان او از تمایلات مادی و عبور از خواست‌های پست حیوانی است، با شناخت و معرفت حق همراه بوده و نقطه اوج اتصال بشر، به جنبه‌ی الهی خود و اتحاد با منبع و مبدأ کمال مطلق است. این کیفیت نفسانی همراه با

اشتیاق دردناک وصال، موجب شدیدترین هیجانات روحی در انسان می‌شود و عاشق را با نیاز جان سوز وصال و عطش پیوستن به مبدأ آفرینش، دل باخته و سر از پای ناشناخته خواهد ساخت. در واقع رضایت وصال «مم» با «زین» از جانب «زین» - الدین»، در این سرای فانی (Dead)، کارساز سلوک مم نگشت، بلکه ریاضت بود که به یاد یار، پیوسته دل خوش کرده و از طعام ذکر و شراب انتظار توشه‌ی زندگی برگرفته به این امید، تا زمانی فرا رسد که به دیدار یار نایل گردد و با حصول مقام آیینگی، در او مستحیل شود و باطنش مستغرق هیبت عشق گردد و نشان این استغراق در همه‌ی وجودش باز نموده شود. تا اینکه «مم» در جواب به «میر» می‌گوید:

ئه‌ز ناچمه‌ه‌صره‌تا چو میران	ئه‌ز نایتمه‌به‌نده‌یی‌ئه‌سیران
ئه‌ف میر و وه‌زیریا مه‌جازی	ئه‌ف شوعبه‌ده و خه‌یالبازی
	(م، ۲۰۱۲، ۲۸۱)
هرگز نروم به پیش میری	بنده نشوم به هیچ اسیری
این میر و وزیر مجازی	این شعبده و خیال بازی
	(م، ۲۰۱۲، ۲۸۰).

زیرا شکواییه‌های عرفانی مم همراه با تسلیم در برابر نابرابری‌های درونی وی و بی‌قراری برای رسیدن به اصل بیان می‌گردد. از اینرو، اشتیاق رهایی به بارگاه فنا حق در حق و آگاهی از رمز و راز عشق طاقتم را طاق می‌کند و او که این سفر جان و روحانی را نه به پای جسم که به طی روح و دل پیموده است، فنا را بهترین و امن‌ترین جایگاهها برمی‌گزیند تا عشق را به کمال رساند، از این رو، پادشاهی‌امیر «زین‌الدین» را مجازی می‌خواند و آرزو می‌کند که زود این جهان را برای همیشه ترک گوید و به نزد خدای مهربان باز گردد. چون به چنان تکاملی دست یافته که این جهان زودگذر را پست تر از آن ببیند که در آن ازدواج بکند؛ لذا وصالشان را به سرای باقی می‌برد و تا مقام فنا پیش می‌رود.

ده‌ستی خوه ژقه‌یدی گل کشاندن چه‌نگی دلی خوه راوه‌شاندن

شهباز ز قه‌یدی مه‌رکه‌زا فرش په‌روازکر و گه‌هیشته زیل عرش
(م، ۲۰۰۸، ۲۲۱)

وقتی که بکرد دعای آخر بگشود در سرای آخر
شهباز ز قید مرکز فرش پرواز بکرد و رفت تا عرش
(م، ۲۰۱۲، ۲۸۱)

با این سخنان جان «مم» به یکباره، قالب تن را رها می‌کند و به جانان می‌پیوندد و به سوی معشوق ازلی خویش می‌شتابد و از اینرو، فنای عاشق در مرگ متعالی مم دیده می‌شود. به بیانی ساده‌تر؛ مرگ ارادی «مم» در پایان روایت، فنای نمادین او در پایان طریقتی است که عاشق را به وحدت با معشوق لایزال می‌کشاند و وی را به بقای حقیقی و وحدت در سراپرده‌ی وصال می‌رساند.

پی‌نوشت‌ها

۱. شکواییه یا همان بث الشکوی ریشه‌ی قرآنی دارد و از قول یعقوب نبی(ع) در قرآن کریم گفته شده است. آنجا که می‌فرماید: «قَالَ إِنَّمَا أَشْكُو بَثِّي وَحُزْنِي إِلَى اللَّهِ وَأَعْلَمُ مِنَ اللَّهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ» (یوسف/۸۶) یعقوب گفت: من ناله (آشکار) و حزن (پنهان) خود را فقط به خدا شکایت می‌برم و از (عنایت و لطف) خداوند چیزی را می‌دانم که شما نمی‌دانید.
۲. شایان عنایت است، شکوه از دستگاه حکومتی با درون مایه اجتماعی و به نشانه اعتراض به خاطر وضعیت جامعه‌آنگونه که در شعر معاصر مطرح است در مثنوی مم و زین نمودی ندارد.

دستاوردهای پژوهش

برآیند پژوهش حاکی از آن است که:

۱. احمد خانی داستان مم و زین را، محملی مناسب برای بیان اندیشه‌های انتقادی دانسته است. شکواییه‌های احمد خانی در مثنوی مم و زین برخاسته از احساس مسئولیت و جوهره تعهدات اوست که شاعر از آن در جهت گسترش فضایل اخلاقی و بهبود اوضاع سیاسی و اجتماعی بهره گرفته و شعر انتقادی را ابزار هدایت فرد و جامعه قرار داده و تلاش نموده تا در خلال انتقاد از مایه‌های تباهی و

فساد، ساختار یک جامعه آرمانی را بر پایه اهداف متعالی اجتماعی در ذهن خوانندگان ترسیم کند.

۲. احمدخانی از شاعرانی است که با وجود شخصیت صلح جو و آرامش طلبی که دارد، ابعاد گوناگون اعتراضات اجتماعی، سیاسی، فلسفی و حتی عرفانی در آثار وی دیده می‌شود. وی از «من» شخصی می‌گذرد و به «من» جهانی می‌رسد و به این ترتیب ابعاد گوناگون اعتراض را به تصویر می‌کشد. سه محور بنیادین شکوی در مثنوی مم و زین، شامل استکبار ستیزی و اندیشه‌های استبداد ستیزی در قالب اعتراضات سیاسی؛ افکار پرسش‌گرایانه پیرامون نظام هستی در قالب شکواییه‌های فلسفی و نکوهش نابهنجاری گوناگون اجتماع در قالب شکواییه‌های اجتماعی است.

۳. شکوی در مثنوی مم و زین، تلاشی ادبی و هدفمند بود که خانی از آن، به عنوان وسیله‌ای برای مواجه شدن با ظلم و ستم ممالیک و کارگزاران آنها و افشا نمودن فساد بهره می‌جستند، از همین رو رنگ سیاسی و اجتماعی در آن آشکار و بارز بود. مهم‌ترین محور انتقادات اخلاقی و اجتماعی احمدخانی آن است که در آن اقشار مختلف جامعه را مورد مؤاخذه قرار داده است.

۴. ناآگاهی ملت کرد از مسائل فردی، اجتماعی و وظایف مربوطه و غفلت از رویدادهایی که خواسته و ناخواسته در جامعه رخ می‌داد، احمدخانی را به درد می‌آورد و همین عامل، وی را به سرودن اشعاری با رویکرد انتقاد اجتماعی سوق می‌داد. و این شکواییه‌های اجتماعی به طور تأثیرگذار و جامعه‌گرایانه در اشعارش به چشم می‌خورد.

۵. احمدخانی از جمله شاعرانی است که در واکنش به مسائل جامعه نگاه اعتراضی دارد، به لحاظ سیاسی- اجتماعی نیز دوران او، دوره‌ای است که مسئله نابرابری اقتصادی- اجتماعی، فقر، بی‌عدالتی و از همه مهم‌تر استبداد و استعمار بر جامعه او سایه افکننده است. مسلماً همه این‌ها از ذهن شاعر متعهد دور نمانده است و او نتوانست در برابر بی‌عدالتی، ظلم و ستم، استبداد و خفقان و ... سکوت کند. بنابراین آن‌ها را در شعرش به صورت صریح یا نمادین بیان کرده است.

۶. احمد خانی مثنوی مم و زین را ابزار اختفای اندیشه‌های انتقادی مرکزی و درون‌مایه مسلط شعرش می‌گرداند تا از فشار سیاسی بکاهد، به طوری که با نگاهی سطحی به عنوان مثنوی مم و زین، نه تنها اندیشه‌های منتقدانه و مضمون‌های سیاسی و اجتماعی آن به ذهن متبادر نمی‌شود بلکه نگرشی احساسی و عاطفی را به مخاطب منتقل می‌نماید. اگر چه جنبه‌های عاطفی در جهان‌بینی خانی، نقش پررنگی دارند و او راه حل بسیاری از مسائل بنیادی و معضلات اجتماعی را در تهییج احساسات و تحریک عواطف می‌جوید اما حضور این نگرش عاطفی در بسیاری از نقدهای تند سیاسی و اجتماعی، ابزاری است برای نمایش تأثیر گذار مشکلات و سیاهی‌های جامعه و پیش از هر چیز ترفندی برای دور شدن از اتهامات سیاسی محسوب می‌شود.

کتابنامه

- قرآن مجید
- الف) کتاب
- انوری، حسن (۱۳۸۱). فرهنگ بزرگ سخن، تهران: سخن.
- پورجوادی، نصرالله (۱۳۸۰). اشراق و عرفان (مقاله‌ها و نقدها)، تهران: مرکز نشر دانشگاهی
- خانی، احمد (۲۰۰۸). مم و زین، ترجمه م. هزار. هه‌ولیر: ئاراس
- خانی، احمد (۲۰۱۲). مم و زین، ترجمه د. شیرزاد شفیع بارزانی. چ اول. اربیل: دانشگاه صلاح‌الدین
- دهخدا، علی‌اکبر (۱۳۷۲). لغت‌نامه، تهران: دانشگاه تهران.
- رزمجو، حسین (۱۳۷۰). انواع ادبی و آثار آن در زبان فارسی، مشهد: آستان قدس.
- رستگار فسایی، منصور (۱۳۷۲). انواع شعر فارسی، شیراز: نوید.
- روح‌الامینی، محمود (۱۳۷۹). نمودهای فرهنگی و اجتماعی در ادبیات فارسی، چاپ سوم، تهران: آگه.
- میرصادقی (ذوالقدر) میمن (۱۳۷۶). واژه‌نامه‌ی هنر شاعری، تهران: کتاب‌مهناز.
- ولک، رنه؛ وارن، آوستن (۱۳۷۳). نظریه ادبیات، ترجمه ضیاء موحد و پرویز مهاجر، چاپ چوم، تهران: علمی و فرهنگی.
- شریعتمداری، علی (۱۳۸۴). اصول و فلسفه تعلیم و تربیت، تهران: امیر کبیر.
- مؤتمن، زین‌العابدین (۱۳۶۴). شعر و ادب فارسی، بی‌جا، کتابفروشی حافظ و کتابفروشی مصطفوی.
- ب) مجلات
- پشت‌دار، علی محمد (۱۳۸۹). چشم‌انداز آزادگی و ادب اعتراض در شعر فارسی، مجله تخصصی علوم ادبی، ۱۵۷-۱۸۰.

- درگاهی، زین العابدین (۱۳۸۹)، شعر نقد و شعر اجتماعی، کتاب ماه ادبیات، شماره ۱۵۲، ص ۳۷-۴۲.
- سلطان فرگی، مرتضی (۱۳۸۸)، بررسی شعر اعتراض در ادبیات معاصر پارسی، پایان نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه سبزوار.
- شکری، جیهاد (۲۰۲۰)، جلوه‌های پایداری در مثنوی مم و زین، مجله علوم انسانی دانشگاه نوروز، شماره (۳)، جلد (۹)، صص ۸-۲۶.
- (ج)سایت
- سراملعی، قدمیاری (۱۳۸۹)، بث الشکوی (http://www. Encyclo paedia islamica.com/madkhal PHP sid=492

المخلص

تحليل الشعر المعارض و التذمرى فى مثنويه مم و زین

الشعر المعارض والتذمرى يعتبر احد اقدم انواع الاشعار الغنائية فى الادب الكوردى حيث ان له مكانه خاصه وقد تم دعمه فى الادب الكوردى حتى اصبح الناس مدمنين على هذا النوع من الاشعار وهذا نلتمسه بقراءة الدواوين والكتب المطبوعه. مثنويه مم وزین تعتبر واحده من هذه الانواع من الأشعار الأدبية التي حملت فى طياتها نوع من التذمر والمعارضة وعن طريقها تم التأثير على الجوانب السياسية والاجتماعية وحتى القاموس الاجتماعى للمجتمع الكوردى تم التأثير عليه بواسطتها. هذا البحث يسعى الى استخدام الطريقة الوصفية-التحليلية لشرح مثنويه مم وزین لخانى واظهار طريقة استخدامه لمفهوم التذمر فى سياق شعره. نتيجة البحث تلخص اهمية ابتكار الشعر التذمرى لخانى فى الأدب الكوردى بطريقة لا يتم انتقاده بها وكيف انه حقا قام بالتأثير على النواحي الاجتماعية والسياسية حيث قام بأبتداع التغيير والابتكار فى الادب الكوردى.

كلمات الرئيسية: مثنوى مم و زین، خانى، بث الشكوى، ادب الاغنايى.

Abstract

Analysis of The Resisting and Complaining poetry in mam u zin's Mathnawi

The Resisting and complaining poetry considered to be one of the oldest Lyrics type of poetry in the Kurdish Literature. It had a special space and had been supported in the Kurdish Literature in a way people started to addict this type of poems as it shown in the printed Divans and books.

Masnawi of Mam u Zin is one of these types of literature that carried a resisting and complaining flavor in which it affected the political, social and even the social dictionary of the Kurdish community.

This Research paper tends to use the Descriptive-Analytical method to analyze the Masnawi of Mam u Zin to show how Khani used the complaining poetry in his context.

The Result of this paper concludes the importance of Khani's innovation of complaining poetry in Kurdish Literature in a way not to be criticized and how it does affect the social and political systems, so he accordingly brought innovation to the Kurdish Literature.

Keywords: mam u zin's Mathnawi, Khani, Complaining poetry, Lyrics